

Folklorşünas alim Əli Səmilin "Qaşqaylar və onların folkloru" kitabını oxuculara təqdim edir

avəli ötən saylarımızda

İsmayıl xan Sövlətüddövlə

Təbii fəlakətlərin və daxili ziddiyyətlərin vurduğu zərəmə baxmayaraq, 19-cu yüzilin sonlarında Qaşqaylar yenidən dirçəlir. 1880-ci ildə anadan olan İsmayıl xan Sövlətüddövlə ekan seçildən sonra eli ətrafında sıx birləşdirmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirir. 1906-cı ilin avqust ayında Məşrutə (konstitusiyası) haqqında fərman imzalanır. Əyalət və vilayətlərdə xalq hakimiyyətini təmsil edən encümlər (məclislər) yaradılır. İsmayıl xan Sövlətüddövlənin rəhbərlik etdiyi Qaşqaylar Məşrutəni müdafiə edir. İsmayıl xan Sövlətüddövlənin rəhbərlik etdiyi Qaşqaylardan ibarət silahlı dəstə yalnız Şirzadə encümeni (məclisi) müdafiə etmələ kifayətlənir. Səltənət Sərdariminlinin mübarizəsini aqışlayır, təkcə mənsub olduqları Qaşqay elini deyil, demokratik qüvvələri də müdafiə edir. Buna görə də, bölgədə yaşayan bütün xalqlar arasında böyük nüfuz qazanır. 1910-1911-ci illərin hadisələrindən bəhs edən Əbülqasim yazır ki, İsmayıl xan Sövlətüddövlə Şirzadə taxt-tacsız padışahı idi, mərkəzdən göndərilən vəkilərdən kimsə onun iradəsinə qarşı hərəkət edərdisə, Sövlətüddövlə onu əyalətdən çıxardı. Xalq arasında o "Sərdarı aşqayır" (Elin sərdarı-başçısı) ləqəbi ilə şöhrətlənir. Buna görə də, istər müstəmləkəçilər, istər mərkəzi hökumət, istər vəkil İsmayıl xan Sövlətüddövlənin aradan götürülməsi, nüfuzdan salınması üçün müxtəlif planlar qururdular. Onlar istidkərinə 1912-ci ildə nail oldular. Aprelin 28-də İsmayıl xan Sövlətüddövləyə qarşı olan silahlı qüvvələr gözdən keçirildikdən onun öldürülməsi Müşən obasına üç tərəfdən hücum etdilər. Sövlətüddövlə yaralansa da, döyüş bacarığı və ebdəşlərinin fədakarlığı sayəsində ölməkdən qurtarır.

Birinci Dünya savaşı illərində Qaşqayların vəziyyəti daha da ağırlaşır. Onlar həm Böyük Britaniyanın işğalçı güclərinə, həm də onların irəliləyənə qarşı vuruşmalı olurlar. Duruma aydınlıq gətirmək üçün hökumət məmurlarından (Fars ayalatının valisi) Fərmanfərman Qaşqay ekani İsmayıl xan Sövlətüddövləyə yazdığı bir məktubu oxumaq, mənca, məsələyə aydınlıq gətirir:

"...Böyük Britaniya dövləti ilə vuruşmaq asan iş deyil. Mənim məsləhətim əsli, 200 min qızıl lirani, ayda 15 min lirəni, böyük miqdarda silah al, müharibəni dayandır və Buxəş-Şirzə yollarının təhlükəsizliyini təmin etməyi öhdəyə götür. Pəri Sayks (Böyük Britaniya generalı-Ə.Ş.) söz verir ki, "Cənub polisi" əsgərlərini ancaq Şirzadə saxtasın, onları rayonlara buraxmayın. Fars əyaləti üçün istədiyini rayonları sənə qalsın. Bütün dəyişiklikləri üçrəzi zamanət etməmək üçün oğlum Məhəmmədəhşey Mirzani sənə girov verim" (T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh. 163). 1918-ci il iy-

ul ayında Vüsuqüddövlə ingilislərin əli ilə İranın baş naziri təyin edildikdən sonra Fərmanfərma İsmayıl xan Sövlətüddövləni ekanlıqdan uzaqlaşdırıb onun yerinə Sərdar Ehtişamini təyin edir. Əslində belə bir təyinatı onun qanunu haqqı yox idi. Elat Türk tayfalarında elin idarəsi sisteminə təyin etmə ilə deyil, seçilməklə olurmuş. Etxani əbəyilər, kələntərlər, kənduxdalar, tayfaların, tayfaların başçıları seçmişlər. Etxan xarici siyasətdə mərkəzi hökumətlə bağlı olsa da, daxili idarəetmədə sərbəst işmiş. Fərmanfərma qanun-

mübarizəni dayandırmırlar. Uzun sürən savaşı, qıtlıq və geniş yayılan yoluxucu xəstəliklər Qaşqayları gücdən salsada da, onlar işğalçıların ölkələrində görmək istəmirlər. Hərbi sursatla müntəzəm təhiz olunmayan, əsasən Böyük Britaniya əsgəri birliklərinə basqınlar nəticəsində əldə etdikləri silah və sursatla döyüşən 10 minlik Qaşqay özünümdəfiə dəstələri iki ilə yaxın Böyük Britaniyanın 40 minlik hərbi qüvvəsinin nəinki bölgəyə hakim olmasına, Şirzə keçməyə Fars əyalətini qüzeyinə gətirməsi-

görüsmüşdür. İsmayıl xan Sövlətüddövlə M.Pilə "Əgər siz "Cənub polisi" hərbi qüvvələrini ləğv etməsəniz, əgər siz Fars əyalətini gətirdiyiniz qoşunu qayıtbar aparmasanız, bizimlə sizin aranızda bağlanan sənədin heç bir mənası və təyinatı olmayacaqdır", -deyə cavab verir. M.Pil cavabında: "Siz general Sayksla görüşün, yaqın edirəm sizə arzularınız həyata keçəcəkdir", -deyir.

Qaşqaylar və onların folkloru

suiz bir addım atsa da, Qaşqay qüvvələri parçalanır. Böyük Britaniya Fars əyalətinə 20 minlik ordunu gətirərək Buxəşirdən Borazcan-

nə belə imkan vermir. Böyük Britaniya müstəmləkəçilərinə qarşı Qaşqayların mübarizəsindən bəhs edən tarixçi Əbülqasim yazır

Kazerun yolu ilə Şirzadə doğru irəliləyir. Qaşqay elinin çoxluğu İsmayıl xan Sövlətüddövlənin tərəfində olduğundan onlar Kazerun, Firuzabad, Şirzə və ətraf bölgələrdə Böyük Britaniya əsgəri birliklərinə qarşı vuruşur, Tangistan və Daşistan mücahidlərinə köməyə gəlməklə Böyük Britaniya əsgəri birliklərinin ölkənin içərilərinə doğru irəliləməsinin qarşısını alırlar. Vəziyyət o qədər gərginləşir ki, baş nazir Vüsuqüddövlə İsmayıl xan Sövlətüddövləyə və bölgədəki müqavimət hərəkatının liderlərindən olan Nəzər Divana dəfələrlə məktub yazaraq Böyük Britaniyanı əleyhinə mübarizəni dayandırdığı tələb edir. Baş nazir onları inandırmağa çalışır ki, Böyük Britaniyanın əsgəri birlikləri Şirzə-Buxəş yollarının təhlükəsizliyini təmin edədikdən sonra çıxıb gedəcəklər. Lakin müqavimət hərəkatının liderləri baş nazirin dediklərinə inanmadıqlarından işğalçılara qarşı

ki, Qaşqay ekani Sövlətüddövlə İranın istiqbalıyətlinin qorunması uğrunda İngilis imperalizmi əleyhinə fədakar bir əsgər kimi vuruşdu, bu yolda var-yoxu qarşı etdi, evi, obası yandırdı, hətta Karzin döyüşündə öz səvimi qızı həlak oldu. Lakin Sövlətüddövlə vuruşmaları dayandırmadı, təcavüzkarların qarşısını almaqla özünün yüksək və şəərəfi addımı haqqı və tərəpəvərlər siyasətində əbdələşdir (T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh. 163).

Nə şimikdənci vədlər, nə də hədələr İsmayıl xan Sövlətüddövləni işğalçılara böyün əydirmədi. 1919-cu ildə İngiltərə-İran müqaviləsi bağlansa da, vətənpəvərlər bu müqavilənin şərtləri ilə razılaşmış, mübarizəni davam etdirmişlər. 1919-cu ilin oktyabr ayında Böyük Britaniya dövlətinin xüsusi nümayəndəsi M.Pil Fars kərfəzi sahilindəki Buxdan limanına gəlib İsmayıl xan Sövlətüddövləyə

Çıxılmaz vəziyyətdə qalan Böyük Britaniya İranda rəsmi müqavilə bağlamasına baxmayaraq, bölgədəki rəsmi nümayəndəsi və orduların komandiri Pəri Sayks vasitəsilə İsmayıl xan Sövlətüddövlə ilə müqavilə bağlamalı olur. Beləliklə, nəinki Fars əyaləti İngilis işğalından azad olur, hətta 1920-ci ildə İngilislərin işğalçı qoşunları İran ərazisini tərk edir. İsmayıl xan Sövlətüddövlə yaxşı başa düşür ki, bu müqavilə müvəqqəti və aldadıcıdır. Ona qarşı ehtiyat tədbirləri görür.

Xarici düşmənlərə qarşı dirənmiş göstəran Qaşqay lideri daxili qüvvələrin xeyalətini nəzərə almır.

1920-ci ilin yaz ayında Vüsuqüddövlə baş nazirlikdən azad edilir. Yeni baş nazir Mirzə Həsən xan Mürşüddövlə vəziyyətlə başqayın kimi bir çox mühafizəkar qüvvələri vəkilədən uzaqlaşdırır. İlticaçılığı ilə ad çıxarmış Fərmanfərmanı da Fars əyalətini vəkilindən azad edib yerinə dünyagörüşlü Məhəmmədəli Müsəddiqi təyin edir. Beləcə, Qaşqaylarla hökumət arasındakı qarşıdurma müvəqqəti də olsa sənşiyir. 1925-ci ildə Böyük Britaniyanın planı əsasında Pəhləvi xanədanının qurulması Qaşqay eli ilə hökumət arasındakı ziddiyyəti dərinləşdirir. Rza şah hakimiyyətini gücləndirmək məqsədilə anənası bağli, elat həyatı yaşayan tayfaları qarşı təzyiçi artırır. Bu da əks təsir edir. Rza şahın hakimiyyətlə gətirilməsindən narazı olan Qaşqaylar çox keçir ki, dövlətə sət tədbirləriylə qarşı-qarşıya qalır. Hökumətin məcburi vergi və gəncərin məcburi əsgəriyə cəlb edilməsi, yaqlıq-qışlaq həyatı yaşayanların zorla oturaq həyata keçirilməsənə cəhdlər, tayfaların kişilərinin silahlarını zorla ələrləndirilməsinə təşəbbüs etlə həyatı yaşayan tayfaların dəfələrlə hökumətə qarşı itaətsizliyi ilə nəticələnmışdir. 1929-1930-cu illərdəki itaətsizliyi hökumət zor gücünə, yuzlərlə insanın qanının axdılması və həbs edilməsi hesabına yatırmışdır. Hökumətin belə bir siyasət yeritməsindən ingilis barməginin olduğunu görürdülər.

Xatirələrdən anlaşıqlı ki, Türkiyənin İranda böyük ehtisi Rza şahla Qaşqay ekənları arasında danışıqlarda vasitəçi olur. Hətta Qaşqayların Türkiyənin onlara yaxın bir bölgəsinə, İraqa sərhəddə köçürülməsi söhbəti də olur. Bunun üçün Qaşqay ekənlarının övədləri Türkiyə hökumət yetkililəri ilə danışıqlar aparmaq üçün Ankaraya da gəlirlər. Lakin bu söhbətlər baş tutmur.

Buna görə də, yaradılan sakitlik o qədər də uzun sürmürdü. İsmayıl xan Sövlətüddövlə Fars əyalətindən 8-ci dövrə İran Şura Məclisinə nümayəndə seçilir. O yan zor, yan xoş Tehranda yaşamaqlı olur. Buna baxmayaraq Rza şah hökuməti ondən həmişə ehtiyatlıdır. Bilir ki, o, elinin içərilərinə qaydasız, Qaşqaylar ekənları arasında birləşməklə hökumətin bir sıra qanunlarını ilə razılaşmayacaq, vəkilətin əmirfərinə yerinə yetirməyəcək, haqsızlıqlara qarşı silahlı dirənmiş göstərəcəklər. Böyük Britaniya hökuməti də İsmayıl xan Sövlətüddövlənin qatı antiimperialist düşüncəli olduğunu bildiyindən Rza şahın vasitəsilə həbs edərək Qəsrə-Qacar zindanına saldırır. 1932-ci il oktyabrın 8-də Qaşqay elinin qəhrəman oğlu zindandan həlak olur (T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh. 202).

İsmayıl xan Sövlətüddövlə Rey şəhərində, Şəhrih deyilən yerdə ailəyinin mülkündə dəfn edilib. Sonra xanım, oğlu, qalını başqaylığında dəfn edilərək ailə məzarlığına çəvriib. Bu gün də qaşqayların həmin məzarın ziyarətinə gedir. Hökumət məmurları bu binaları sökməyə dəfələrlə cəhd etsə də qaşqayların etirazından qoruz sökülmünü durdurlublar. Qaşqayların arasında gəzən söhbətlə görə, Rza şahın cəldliyi ilə ad quxaran hakimi Əhməd Qəsrə-Qacar zindanında İsmayıl xan Sövlətüddövləyə zəhəri həkə vuruub öldürüb. Bu gün Əhməd hakimi Qaşqaylar arasında Qəssab Əhməd kimi yazılır. İsmayıl xan Sövlətüddövlədən sonra Qaşqay elinə ekən Məfkərisar xan seçilir.

ardı var..."